

MATKO GLOBAČNIK

# Immanuel Kant (1724–1804–2024)

## O tristotoj obljetnici rođenja

U temeljitelj suvremene povijesti ideja, Arthur Oncken Lovejoy, 1906. godine pribilježio je, ne bez određene doze gorčine, da je svijet, a posebice njemački dio svijeta, filozofskim zanesenjaštvom (*Schwärmerei*) tih godina obilježavao stogodišnjicu smrti velikoga njemačkog filozofa Immanuela Kanta. Uistinu je u desetljećima prije Prvoga svjetskog rata Kant bio slavjen gotovo kao božanstvo među brojnim filozofima, a posebice među svojim njemačkim sljedbenicima, novokantovcima koji su formirali čitave škole, dominantne u filozofskom životu tadašnje Njemačke. Među hrvatskim filozofima toga vremena istaknuo se Albert Bazala, *spiritus movens* Matice hrvatske, koji se profesionalno usavršavao u Njemačkoj i u svojoj *Povijesti filozofije* (1912) zapisao da je Kant u trenutku smrti 1804. godine »bio poštivan i slavjen kao najveći umnik njemački, kao jedan od prvaka svjetske filozofije«, a da u njegovo vrijeme u svakome narodu »nalazi odziva pokret za obnovom ove nauke, – pokret *novokantovski ili neokritički*«. Ratne strahote Prvoga svjetskog rata zadale su znatan udarac onima koji su gajili – Kantovom filozofijom inspiriranu – progresivističku, prosvjetiteljsku i kozmopolitsku sliku svijeta i pospješile pesimističke i egzistencijalističke struje međuratne filozofije, ali ne toliko da bi omele novokantovca socijaldemokratskog usmjerenja Karla Vorländera da 1924. objavi do danas najznamenitiju biografiju Kanta, *Immanuel Kant: Der Mann*

*und das Werk*. I od tada se mnogo toga promijenilo, počevši s tragedijom uništenja Kantova rodnoga grada Königsberga, koji su nacisti pretvorili u tvrđavu pred kraj Drugoga svjetskog rata i koji je pod imenom Kalinjingrad prešao u ruske ruke, pa do renesanse kozmopolitske slike svijeta potkraj 20. stoljeća, koja je svjedočila dodatnom širenju zanimanja za Kanta u svim dijelovima svijeta. Takvim uvodnim postavljanjem problematike prirodno se nameće pitanje tko je bio Immanuel Kant i zašto je on toliko važan?

Prije 300 godina, točnije oko pet sati ujutro u subotu 22. travnja 1724., na svijet je došao Emanuel, koji nije dobio ime (»Bog je s nama«) samo prema imendanu u tadašnjemu starome pruskom kalendaru nego i po želji majke Anne Reuter, koja je bila sljedbenica pijetizma, baš kao i njezin muž, Johann Georg Kant, inače po zanimanju sedlar. Pijetizam kao pokret unutar njemačkog protestantizma koji je inzistirao na unutarnjoj disciplini i cehovska urednost u roditeljskoj kući, koja je stajala u odavno nepostojećoj Sedlarskoj ulici (Sattlergasse), utjecali su, kako se izrazio Vorländer, na Kantovu »savjesnost u radu, bezuvjetnu istinoljubivost, jednostavnost i redovitost načina života, ljubav za redom, primjerice glede odjeće i vođenja kućanstva«. Kantova majka umrla je već 1737., njegov otac Johann Georg 1746. godine, a od njegovih devetero braće i sestara on je bio najstariji sin, pri čemu ih je samo pet doživjelo starost.



Sveučilište u Königsbergu (Albertina) na kojem je Kant studirao i predavao

Königsberg je tada imao gotovo 50.000 stanovnika i bio je po veličini i važnosti drugi grad Prusije. Iako znatno udaljen od središta njemačkoga kulturnog života, grad sedam mostova na rijeci Pregel, opasan zidinama, u kojem su se krunili pruski kraljevi, s dvorcem i katedralom koji potječu iz srednjega vijeka, bogatim bibliotekama i velikim vojnim garnizonom, bio je dobro povezano trgovačko središte na Baltičkom moru. U njemu su dom osim Nijemaca našli brojni Poljaci, Litavci i Židovi, kao i Englezi, Škoti, Francuzi, Nizozemci i Danci, a sâm je Kant vjerovao u škotsko podrijetlo svoje obitelji s očeve strane, što je do danas ostalo nedokazanim, štoviše, neka istraživanja pokazuju da je to malo vjerojatno (v. Kuehn).

Gimnazijsko obrazovanje Kant je osam godina (1732–1740) stjecao u Collegiumu Fridericianumu u Königsbergu koji je vodio pijetist Franz Albert Schultz. Ondje je stekao vrlo dobro znanje latinskog jezika i učio je grčki, zahvaljujući ocu privatno je pohađao satove francuskog i matematike, ali je i došao pod utjecaj racionalističke filozofije Christiana Wolffa. Od četiri fakulteta Albertine, Sveučilišta u Königsbergu (*de jure* Königsberške akademije) Kant je izabrao Filozofski fakultet, na kojem je studirao od 1740. do 1746., posvetivši se osobito filozofiji, prirodoslovlju i matematici, predmetima koje je Fridericianum zanemario. Posebice su ga se dojmila predavanja profesora logike i metafizike Martina Knutzena, kršćanskog fundamentalista pijetističkog usmjerenja, koji je bio pod utjecajem engleskog empirizma i prirodoslovlja, prije svega Lockeja i Newtona. Smrt oca natjerala je Immanuela (kako se sada nazivao, vjerujući da je to ispravan oblik njegova imena koje je volio) na završetak studija sa spisom *Misli o pravoj procjeni živih sila (Gedanken von der wahren Schätzung der lebendigen Kräfte)* koje je dovršio 1747. godine. Nakon sređivanja obiteljskih poslova, od 1748. do 1754. služio je kao dvorski učitelj u istočnopruskim mjestima, Judtschenu (rus. Vesjolovka), Arnsdoru (polj. Lubomino) i Rautenburgu. To je vrijeme iskoristio za objavljivanje kraćih studija iz prirodne filozofije, koje je okrunio 1755. godine djelom *Opća povijest prirode i teorija neba (Allgemeine Naturgeschichte und Theorie des Himmels)*. Sada ništa više nije stajalo na putu povratku na Sveučilište u Königsbergu, na kojem je iste 1755. promoviran za magistra (danas bismo rekli, za doktora znanosti) disertacijom *O vatri (De igne)* i habilitiran je za privatnog docenta. Kantova je plaća time ovisila o školarini studenata koji su pohađali njegova predavanja, a želja za preuzme mjesto profesora logike i metafizike vrlo rano preminuloga Knutzena (u. 1751) dugo neće biti ostvarena, sve do 1770. godine.

Tijekom pedesetih godina Kantova djela posvećena su ponajprije prirodoslovlju i već spomenuta *Opća povijest prirode* pribavila mu je trajnu slavu (ali ne za vrijeme njegova života) kao začetniku nebularne hipoteze o tome da planeti nastaju stezanjem svemirske prašine pod utjecajem gravitacijske sile. Njegove teorije ipak nisu bile matematički dokazane (za to će nebularna hipoteza trebati francuskog matematičara Laplacea), ali je zadivljujuće Kantovo otkrivanje i isticanje onih prirodnih zakonitosti koje su drugima ostale skrivene (v. Adickes). Najveće zasluge Kant je ipak stekao u filozofiji, kao mislilac koji je sintetizirao tada prevladavajuće, a sukobljene filozofske struje racionalizma i empirizma. Otac moderne filozofije, francuski filozof René Descartes, dao je temelje racionalizmu, koji su dalje razvijali Benedikt Spinoza i Gottfried Wilhelm Leibniz, a koji je tvrdio da je ljudski razum bez iskustva, kategorijama poput supstancije i kauzalnosti (koje su dokazive poput matematičkih), sposoban spoznavati vječne istine što transcendiraju fizički svijet, primjerice, postojanje Boga i besmrtnost

duše (metafizika). Empirizmu je temelj dao engleski filozof Thomas Hobbes, a razvijali su ga dalje John Locke i George Berkeley, koji su smatrali da ljudsko znanje potječe iz osjetila te su odbacivali teorije o racionalnoj spoznaji stvari izvan iskustva. Škotski filozof David Hume doveo je empirističke pretpostavke do skeptičkih zaključaka, pokušavši dokazati da i spoznaja relacija poput kauzalnosti potpuno ovisi o iskustvu, pa ne samo što nije moguće racionalno spoznati činjenice u području metafizike nego je i na polju iskustva razum podvrgnut vjerovanju, odnosno osjećaju, koji proizlazi iz navike ili običaja.

Već je spomenuto da je još tijekom studija Kant bio pod utjecajem racionalističke filozofije, koju je prihvatio ponajprije u skolastičkome obliku Wolffa, jednoga od najutjecajnijih njemačkih mislioca toga vremena, koji je popularizirao Leibnizova učenja čiji je fragmentaran filozofski opus bio uglavnom neobjavljen (Kant je posjedovao i glavna Descartesova djela, dok Spinozu nije čitao). Ipak, danas možda i najviše pažnje izaziva Kantov odnos prema Humeu kao jednome od najutjecajnijih filozofa s engleskoga govornog područja, zbog Kantova priznanja da ga je Humeov skepticizam probudio iz »dogmatičkog drijemeža«, odnosno prekinuo njegovo pristajanje uz filozofiju Leibniz-Wolffove škole. Naime, Humeova su djela objavljena u njemačkom prijevodu već 1754–1756., a uskoro, svakako u drugoj polovici 1750-ih, našla su se u Kantovim rukama. Međutim, da nije bilo oštroumnog »maga sa sjevera«, Kantova sugrađanina Johanna Georga Hamanna, koji je upotrebljavao Humeovu teoriju vjerovanja za opravdanje kršćanstva i koji je dao teorijske temelje proromantičkom pokretu *Sturm und Drang*, Kant možda ne bi ni shvatio snagu Humeovih skeptičkih, proturacionalističkih argumenata protiv moći razuma čak i na području iskustvenog.

Stoga filozofska djela koja je Kant objavio u prvoj polovici 1760-ih pokazuju njegovo poznavanje Humeova skepticizma i izražavaju sumnju u moć razuma da dokaže kategorije poput kauzalnosti, čime se budio iz »dogmatičkog drijemeža«. Kantov prelazak iz dogmatizma u skepticizam vidljiv je u njegovu djelu iz 1766. godine, *Snovi jednog vidovnjaka, protumačeni snovima metafizike (Träume eines Geistersehers, erläutert durch Träume der Metaphysik)* u kojem je metafiziku proglasio vidovnjaštvom, a navodnu spoznaju o predmetima kojima se bavi sanjarenjem. Međutim, 1769. godina donijela je Kantu prosvjetljenje, kako je sâm svjedočio, a tome je velikim dijelom zaslužno bilo njegovo čitanje postumno objavljenog (1765) Leibnizova djela *Novi ogleđi o ljudskome razumijevanju (Nouveaux essais sur l'entendement humain)*, koje je s racionalističkog stanovišta odlomak po odlomak pobijalo empirističku Lockeovu filozofiju izloženu u *Ogleđu o ljudskome razumijevanju (Essay concerning Human Understanding)*.

Rezultate »velikoga prosvjetljenja« Kant je javno izložio već sljedeće, 1770. godine, u disertaciji *O obliku i načelima svijeta osjetila i razumijevanja (De mundi sensibilis atque intelligibilis forma et principiis)* koju je javno obranio kako bi bio promoviran na nekadašnje Knutzenovo mjesto redovitog profesora logike i metafizike na Sveučilištu u Königsbergu. Disertacija je izlaganjem Kantove teorije o prostoru i vremenu te od iskustva čistih pojmova razumijevanja definitivno raskrstila sa skepticizmom i najavila njegovu kritičku filozofiju, ali na njoj će on raditi više od desetljeća, od 1770. do 1781. godine. Proteklih desetljeća Kant je postao poznat u javnosti tadašnje Prusije, jer, iako je počeo karijeru na početku Sedmogodišnjeg rata, u kojem će se Königsberg naći pod ruskom okupacijom (1758–1762), ishod rata pozitivno će odrediti sudbinu te države. Kant se družio s aristokratima, trgovcima i, dakako, svojim studen-





Immanuel Kant (1791)

tima (od kojih je najpoznatiji filozof i književnik Johann Gottfried Herder), ali je bio i u kontaktu s učenicima ljudima diljem Njemačke, poput filozofa Mosesa Mendelssohna i matematičara Johanna Heinricha Lamberta. Objavom svojih djela postajao je slavan i pridonosio je prosvjetiteljskoj viziji pruskoga kralja Friedricha II. Velikog i uopće »dobu razuma«, pa je stoga i protiv protoromantičkih i religijskih strujanja Hamanna i Herdera htio dokazati koja je moć čistoga razuma i time obraniti svoju prosvjetiteljsku viziju.

Godine 1781. objavljeno je Kantovo najznamenitije djelo, *Kritika čistog razuma* (*Kritik der reinen Vernunft*). Već u prvoj rečenici predgovora istaknuo je da metafizička pitanja premašuju moć ljudskog razuma, ali ih se on ne može prestati pitati. Stoga je predmet njegove knjige podvrgnuti razumu vlastitu sudištu i ispitati kakva je njegova »čista«, dakle od iskustva neovisna, moć. Najpoznatiji dio početnog dijela knjige je transcendentalna estetika, ili Kantova teorija prostora i vremena za koje dokazuju da su čisti zorovi koji omogućuju iskustvo, točnije, iskustvo protežnosti i trajanja. Potom se u knjizi dokazuje da postoje od iskustva neovisne kategorije, od kojih Kant prepoznaje dvanaest, a među njima su relacije uzroka i posljedice (kauzalnost) te supstancije i akcidencije. Međutim, te su kategorije prazne ako se pod njima ne misle pojave iskustva i zbog toga ljudski razum ne može prelaziti granice iskustva, on se zapleće u antinomije (raspor razuma sa samim sobom) u metafizičkim pitanjima poput postojanja Boga i besmrtnosti duše. *Kritika čistog razuma* napravila je »kopernikanski obrat« u filozofiji, argumentirajući da čovjek ne spoznaje zakonitosti koje mu priroda nameće, nego su njegovi racionalni kapaciteti izvor zakonitosti kojima spoznaje prirodu. Takav zaključak ujedno implicira da je moguće spoznati kakve su stvari za

nas, ali je nemoguća spoznaja stvari po sebi. Tu prvu *Kritiku* slijedile su još dvije. *Kritika praktičkog razuma* (*Kritik der praktischen Vernunft*) iz 1788. utemeljila je posebnu moralnu teoriju, deontologiju, zasnovanu na kategoričkom imperativu kao faktoru razuma putem kojega čovjek postaje svjestan svoje slobode ili autonomije od svijeta prirode, ali i besmrtnosti duše i postojanja Boga. *Kritika snage prosudbe* (*Kritik der Urtheilskraft*) iz 1790. godine izlaže Kantovo učenje o estetici.

Zbog težine materije, Kantova prva *Kritika* nekoliko godina nakon izlaska ostala je bez snažnijeg odjeka. Međutim, do sredine 1780-ih u Njemačkoj se razvila javna debata o Kantovoj kritičkoj filozofiji, pojavili su se njezini popularizatori s Karlom Leonhardom Reinholdom na čelu, ali su brojni istaknuli i strukturne teškoće s temeljima Kantove filozofije, zbog čega su je nekada oduševljeni poklonici pokušali »nadići«, počevši s Reinholdom i Johannom Gottliebom Fichteom. Ipak, od toga vremena Kant je imao sve više akademskih dužnosti jer je često biran na poziciju rektora Sveučilišta i dekana Fakulteta, a izbijanje Francuske revolucije (1789) nagovijestilo je kraj »doba razuma« i promjenu duha vremena, zbog čega je i Kant bio pod paskom pruskih vlasti. U isto vrijeme postaje zamjetno propadanje njegovih intelektualnih sposobnosti, koje je znatno napredovalo u godinama prije smrti, 12. veljače 1804. godine. Iako se mnogo učitalo njegovim posljednjim riječima »dobro je«, one po svemu sudeći nisu izražavale nekakvo Kantovo optimistično uvjerenje o svijetu, nego su jednostavno bile naznaka prijatelju da je tog trenutka već popio dovoljno vina koje mu je on htio još natočiti (Kuehn).

Svojim djelima Kant je postao utemeljitelj moderne filozofije. Dokazavši da postoje racionalne kategorije, ali i da razum, osim svojih »čistih« moći, ne može spoznati stvari izvan iskustva, u svojoj filozofiji spojio je ranonovovjekovni racionalizam i empirizam, a »kopernikanskim obratom« snažno je utjecao na daljnju filozofiju, ali i brojne druge discipline i znanosti. S pozivom »natrag Kantu!« u duhu njegove filozofije djelovali su poznati novokantovci Kuno Fischer, Hermann Cohen, Paul Natorp, Hans Vaihinger, Ernst Cassirer i brojni drugi koji su do današnjice posredovali filozofiranje i shvaćanje povijesti filozofije s težištem na Kantu, a u Hrvatskoj osim Bazale istu su zadaću obavili ili su se Kantom posebno bavili Franjo Marković, Stjepan Zimmermann, Vladimir Filipović i brojni drugi. ■

## Literatura

- Adickes, Erich. *Kant als Naturforscher*. Band I-II. Berlin: De Gruyter, 1924–1925.
- Bazala, Albert. *Povijest filozofije*. Svezak III: *Povijest filozofije najnovijega doba*. Zagreb: Matica hrvatska, 1912., 17, 71.
- Kuehn, Manfred. *Kant. A Biography*. Cambridge: Cambridge University Press, 2001., 422, 427–428.
- Lovejoy, Arthur Oncken. »Kant's Antithesis of Dogmatism and Criticism«. *Mind* 15 (1906), 192.
- Vorländer, Karl. *Immanuel Kant. Der Mann und das Werk*. Band I-II. Leipzig: Felix Meiner, 1924.

**Matko Globačnik** direktor je izdavačke kuće *Plejada* iz Zagreba. Istražuje povijest filozofije. Objavio je knjigu *Izazov skepticizma. Utjecaj Humeove metafizike i moralne filozofije u Europi 18. stoljeća* (2016), u kojoj posebno mjesto zauzima istraživanje Humeova utjecaja na Kanta.